

891.99

4p-31

891.99 2346-54
 Ժ-31

Երանյան
 Մարտիկ

ՎՃՌ-3697 Կիսի

N° 3

« ՓԱՐՈՍ » ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Վ. ՓՈՓԵԼՅԱՆ

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

1909

ՏԻՊՈԳՐԱԿ

ՏՊԱՐԱՆ «ՄԷԾԿԵՐԵԹ»

891.99
 99-31

-6 NOV 2017

N° 3

• ՓԱՐՈՍ • ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Վ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

891.99

ժ-31

48

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

1909

ՏՐԱՊԻԶՈՆ

ՏՊԱՐԱՆ • ՄԷՇՎԵՐԷԹ • Ի

28.08.2012

60035

ԱՌԻՒԾԻ ՄԱՇԸ

(Զ Ր Ո Յ Ց)

Անապատի մէջ արշաւող, ա՛տառը թունդ հանող և աղատութեան մէջ մեծցած խրոխտ առիւծը՝ թակարդի մէջ ընկաւ :

Անտառից ելած՝ որս էր որոնում, շուրջը ահ սփռելուն հա՛նար՝ մտովին հրճւում, երբ յանկարծ գլորեց ընկաւ և մի ցանցի մէջ իրան բռնւած գտաւ : Մի ցանց ահռելի, յամբարար շարժող, կծկող-գալարուն, որ մի բուսի մէջ կաշկանդեց նրան, քաշեց-հաւաքեց ու կծիկ գարձրեց : Ոչ մի շարժում իսկ գործել չէր կարող, մի խումբ կոշտ կապեր, սարդի ճանկերով՝ պարզեւեցին նրան և առիւծը ընկած էր խճճւած, կապւած . . .

Առիւծը մռնչաց, կատաղեց, բռն ճիգեր գործեց, ոտոտեց, կապերը կրծոտեց, սրճալի ոյժ տնէր՝ դալարեց, տանջեց, բայց ոչ չղթան փշրեց, ոչ ցանցը պատռեց . . .

Անտառի քաջը, կենդանիների արքան գերի էր այլևս : Իր կեանքում երբէք կապեր չէր տեսել, արդելքի առաջ գլուխ չէր ծռել : Հիտլել էր գաշա, ձոր, անապատ անհուն, անցել էր անտառ, գետեր սրբնթաց, արօրել փշրել, մաղլցել լեռներ . . . աշխարհն ամբողջ ոտնատակ տել, աղատ օդի մէջ ապրել անկաշկանդ, աղատ էր սնել : աղատ էր ծնել և ահա այժմ՝ կծկւած, գալարած, ցանցով խճճւած, գետնին պինտ դամաճ : անհասկանալի կապերով սեղմած, չէր էլ ըմբռնում թէ ի՞նչ էր եղել,

խնայու բանտարկւել և կամ ո՞վ էր նրան այդպէս խղճուիլ,
դառն դրոթեան մէջ ձգել:

Մռնչաց, ոստենց, ժամերով ճգնեց. ապա՝ յուսա-
հատ, աչքերը փակած, գլուխը կրծքին, բաշը իջեցրած
սկսեց խորհել:

Ի՞նչ էր այդ ոյժը — իր ոյժից շատ բարձր. այդքան
խորտանակ և այդքան ճարպիկ. ո՞նք էր ահռելի այդ
շանթող ձեռքը, անառուի հերոսից կծիւք էր շինել ու ան-
շարժ, գերի՝ դաշտի մէջ դամբել:

Եւ նա վեր նայեց: Մի թեթեւ ու թոյլ խշրտու-
յսեց, ապա, իր ցանցից մի գայլ հեռւում մի մարդ նրշ-
մարեց: Մարդն էր այն չնչին արարածը, որից տանեակ-
ներ նա պատառել բղկտել էր յաճախ և որն այժմ այն-
տեղ, ցանցի կապը ձեռին, նայում էր խորխտ որսին, նա-
յում հրճանօք, ծաղրում արքային, ծաղրում հսկային...

Ելաւ, ուղեց ոստենց, յանդուգն ծաղրողին մի պա-
տառ շինել, փշրել, տրտել... Բայց մարդը կապը ձրգ-
տեց և ցանցը կռչեկաւ, տելի սեղանեց ու առիւծի ջան-
քերն ի դերեւ հանեց...

Օհ, ի՞նչ անկում, ինչպիսի՜ վիճակ: Խաղաղի՜ք լինե-
մարդու ձեռքի մէջ: Լնթարկւել ծաղրի, հեռու անտա-
ռից, խլած անոտաթից, ազատ վայրերից, ստորացույլի
կապերի մատնւած, անյոյս ու գերի!...

Եւ առիւծը դառնացած՝ լացաւ աղիոզորմ: Ու նրա
լացից անտառը դողաց, ժայռերը հնչեցին, դաշտը թռնո-
ւելաւ...

Օրերով մնաց առիւծը ցանցի մէջ. նրան կեր տւին
բայց ոչինչ բերանը չառաւ. նրան շրջապատեցին. բայց
լուռ մնաց, լուռ և յուսահատ, մահւան ցանկացող...

Մի օր էլ մի մեծ վանդակ բերին դառածան ցանցի

կողքին, յետոյ առիւծին ստիպեցին ելնել. ցանցը լայնցրին,
շիկացած երկաթներով հզօրին առաջ մղեցին և նկուն դար-
ձրած՝ վանդակի մէջ առին:

Այժմ կապ չըկար, բայց երկաթէ ահուր ձողերով
կազմած չորս բարձր պատեր:

Առիւծը փորձեց բացապքների միջով նեղնալ՝ դուրս
սահել. գլուխը դէմ առաւ, հսկա ոտտիւններով ձողն ի
վեր թռաւ, կատաղի քայլերով վանդակին մէջ վազվղեց.
հնարք որոնեց, դրսում երեւցող ազատ երկնքին կանչեց,
ազատ տարածութիւնը տենչաց, ապա ա՛րեղջ վանդակը
ցնցեց, դղրդապրեց... Բայց տեսաւ որ դուր էր, ամեն
ջանք ունայն և որ գերի էր, բռնւած, կաշկանդած...

Տխուր ու տրտում նստեց վանդակի ձողերի առաջ,
ոտները ծալեց, պոչը հաւաքեց, գլուխը թաթերի վրա
առաւ և աչքերն անյադ անչափքով լիքը, սևեռեց հե-
ռու՝ իր անապատին, իր գոռ անտառին, ուր երեկ գեռ-
ևս հպարտ ու խորխտ անցնում էր ազատ, ուր երեկ գեռ-
ևս իր լայն թորերով շնչում էր, փռնուչմ...

Ահա այն ժայռը, այն մեծ լերկ քարը, որի կատա-
րին կանգնել էր ժամերով, արևի տակ հանգչել, հեռու-
ները դիտել, իր սուր աչքերով որսեր որսնել և արհամա-
րոտ՝ ոտքերի մօտից սահող լողէաները զննել, զեռունների
փոքրութիւնը ծաղրել...

Ահ որքան կուղենար այժմ այդ մողէանների պէս փոքր
լինել, սահել, վանդակի ձողերի միջով. դեռ ապրել միշտ
խուլ խուռչներում, աւազների մէջ. չնչին բան դառնալ,
առիւծ չըլինել միայն թէ ազատ, ազատ կապերից, վան-
դակից. բնութեան ծոցում ուղած տեղն ապրել, ուղած
տեղը մեռնել...

Վերջապէս մի օր վանդակը շարժեցին, օրերով՝ դը-

լորած տարին, յետո ինչ որ երերուն տախտակի վրա ամ-
բարձրին և մեծ ջրի վրա լողացնելով՝ տարան բազմաւարդ-
երկիր հանեցին:

Առիւծը այդ բոլորը տեսաւ զարնացած: Ծովի արե-
նիւրէ, կողոյտ տարածութեան տուած զնայած մնաց—իր
անտպարը կտրեց. յետո վանդակի չորջ ժողովուոր ժը-
խորին նայեց քամահրաւօր. խնայաւ որ մայրել էին նը-
րան մի անծանօթ տեղ. ուր ոչ անտառ կար և ոչ անա-
պատ. ուր հօրիզօնն իսկ վանդակի էր նշանում— փակւած,
կարծ. սեղմած, և օդը ճնշող, թանձր, հեղձուցիչ:

Շչնած, մեքենայաբար կերաւ ինչ ալ ին, արեց՝ ինչ
ուղեցին: Էլ չընենչաց, էլ չըկատաղեց, միայն կծկւած
վանդակի մը անկիւնում՝ անշաղժ ժամերով, միայն իր
անտպարին, երազը անտառին, լայնարձակ օդին՝ դառն
հեկեկանքով լացաւ ու մեռնել ուզեց...

Այդպէս նրան տարան, չըջեցրին քաղաքներ, նորեց
ջրեր անցկացրին, նորոյ մուտք, խեղդիչ երկիրներ և վերջ
ի վերջ մի անտառանձան այգու մէջ մայրին, վանդակը
բարձրացրին, ստիպեցին նրան անցնել մի ուրիշ աւերի
մեծ ու կոյր չըջանակի մէջ, դուռը փակեցին, մի կտոր
միս էլ ներս ձգեցին և թողեցին հեռացան...:

Առիւծն այժմ գազանանայում էր:

Ի ջայց էր գրած մի բարձր կոյր վանդակում ուր
մինչեւ իսկ, կարծես նրան ծաղրելու հոսեր, փորձիկ
քարերից՝ ճնշին, խաղաղիւրի նսնող մի ժայռ էին կաղմել,
մօտն էլ սինի պէս կերտած, ցանցաւ տերեւներով,
մանրիկ ճիւղերով ճղճիւմ ծառ տնկել, ծառի տակը՝ ծո-
փի չոր աւաղ...

Առիւծը շորջը նայեց, զգանքով տեսաւ իր ազատ
հայրենիքը ծաղրող ծառն ու ժայռը, պոչով փչեց առա-

ջինը, ոտքով կոտորեց եկրորդը և դուրս նայեց: Դիւն-
ցը՝ պատեր, հեռուն՝ ուրիշ վանդակներ էլ. ապա՝ մը-
ռայլ ծառեր և նրանց տակը պտտող դժու Նայողներ,
որտեք երբեմն մօտ էին գալիս, բերանը բաց՝ դիտում և
կամ ահաբեկ՝ ետ էին քաշում...

Եւ յանկարծ այդ բոլորի մէջ լսեց մի ծանօթ ու խըս-
պառ մենչիւն, որ լուտանքով դռնում էր.

— Ողջո՛յն անկեալ վեհափառութեան!...

Դարձաւ: Երանից տասը քայլ հեռու, նոյնպէս վան-
դակում, ձողերի միջից դուրս երերցնելով, չարամիւս
վաղրը աչքերն հեղնութեամբ լի՝ իրան էր նայում և երբ
նրանց ակնարկներ միմեանց հանդիպեցին, արխարաւ
գաղանը անհայտ անաց:

— Ողջո՛յն, անապատի հզօր դու արքա, դու անտառ-
ների, ազատ ժայռերի մեծ դու հսկա, եկել ես մեզ
բնկեր — մեզ՝ ճնշման, մեզ ստորիններէս բախտակից
եղել... Ողջո՛յն, սղջոյն տրեմն, անկեալ վեհափառու-
թիւն!...

Ապա մի մեծ քրքիչ, չարախնդաց, դիւային ծիծաղ
լսեց նրա վանդակից, յետո քրքիչն անցաւ մի երկրորդ
վանդակ, սրտեղից ինձր ատամները բացած, փայլուն աչ-
քերով՝ նայում էր հեղնութեամբ... Եւ այդպէս, մեկէն,
քրքիչը քայլեց, վանդակից վանդակ մտաւ և մի բոպէի
մէջ առիւծն իրան դուռ չըջապատած՝ ճնշին անտառն-
ների, դերի գազանների, գայլի և նոյնիսկ կապիկների՝
ծաղրով ու հեզ ու թիւններով:

— Ա՛հ, արքա, խոնար մեր սղջոյն, կանչում էր ինձր:

— Ողորմած եղիր, հզօր թագաւոր, որ համարձակ-
ւում եմք քեզ բնկեր լինել, օգնում էր գայլը:

— Մենք կապիկներս քեզից հզօր ենք, ճշում էին

անճողները — որովհետեւ ուրախ ենք և կատակում ենք... .

Ու ծաղր, հեղնութիւն, քրքիչ, աղաղակ ամեն կողմից երկար՝ տեղացին բռնած հզօրի անպաշտպան գլխին... .

Առիւծը մենչեց, ոտանեց գէպի ձողերը, ուզեց դուրս ելնել, տրոլել — ջարդել այդ հեղնողներին... . բայց բաղւեց ձողերի, դադանս պահի հրաշէկ երկաթը այրեց նրա նկուն, կատաղի՝ գլուխը թաթերի մէջ առաւ և ուզեց մեռնել... .

Դառն էր այդ բոլորը, դառն, անտանելի։ Մեռնելը խիստ լաւ էր։ Կողքենար տեսնել իր արեան կաթիլ առ կաթիլ քամւելը. իր անդամների կտոր առ կտոր բլկալուելը, կողքենար թաթերը փչրել ձողերի վրա, սիրաբ յօշոտել... . կորցել դուրս ձգել... .

Գիշերն էլ եկաւ մուսլ ու խոնար։ Ծաղիլն ու քրքիւջը սաստկացաւ մեծացաւ... .

— Ա՛հ, մեռնելուց վախենում ես, գոչում էր վագրը — վանդակի մէջ ես, փառաւոր արքա... .

— Ա՛հ, դու թշուա՞ւ ես, առիւծ ահալից, մլաւում էր ինձը... .

— Թքել, թքել առիւծի վրա, ճշում էին կապիկները... .

Առիւծը գլուխը կուցրեց, քաշեց քարերի ետեւը, ախտատեց մթաթեան մէջ ընկղմել, ծածկւել և այդ ծաղրող ձայները չլսել։

Ո՛հ, պէտք էր դուրս գնալ. ինչ որ էլ լինէր, մեռնէր կամ ապրէր — պէտք էր դուրս ելնել, ոտքի տակ տալ, տրորել ամեն բան, ամեն արարած, միայն մի բոպէ, մի վայրկեան ազատութեան մէջ լինել, այն տեղ էլ մեռնել... .

Եւ նա մօտեցաւ վանդակի դռան, խուլ մենչիւններով քաշեց ձողերը, ցնցեց ամեն բան ու գերբնական մի սլաքով, յուսահատ ճիգով փչրեց դռան շղթան ու դուրս թռաւ իր գլխացը բռնած հրաշէկ երկաթի վրա... .։

Գազանապահն էր այն, մի սպառնալից, կրակած ձողակով՝ որ մօտենում էր նրան և հնչեղ ձայնով ներս հըլաւիրում... .։

Առիւծը ժողովեց իրան, յետո ոտանեց։

— Մեռնել աղաւ... . գոչեց նա. և երկաթը վրժալով նրա կուրծքը մղեց։

Առիւծը գալարեց. երկնքին նայեց, անապատը երազեց, անտառին հառաչեց և հրաշէկ երկաթը կրծքին, աչքերն ազատութեան, մեռաւ քաջի պէս, բայց, աղաւսօղում, աղաւս երկնքի տակ... .։

ԾՈՎ

(ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ)

I

Միալար ու անդուլ շշուկով լի համերգը դէպի ամերը օրօրելով, վէտ-վէտ արիւքների կայսառ ոտառ մները միմիանց վրայ հանած, անհող ծաղերի և շերտադրումների պլյումբներ քմահաճօրէն վերջարյսի տակ դռնառութելով—փռւում է ծովը անծայրածիր ու ծիծաղալիք, ծովը ծառայուն ու լաւտակարեկ, խնջեցած ծերունի հսկայի նման պատկառելի:

Լուռ և խաղաղ է նա, շնչառումը կանոնաւոր—քրնացողի պէս, շարժումները գանդաղ—յողնածիւ նման: Ոչ կոհակներն են ծառանում սպիտակ փրփուրներով, ոչ ակօսացող ծաղերն են գլորում և միմիանց վրա նետում ձերանի բաշերի աճեցուն շաբերը, ոչ էլ անհամար արիւնիներն են իջնում—եղնում սողսկուն ջրերի խորքերն իջեցնելու համար յազմունք ու վրդալուսներ:

Հանգիստ է ծովը, լուրջ և խոհուն: Ելծէ և բրնձն մեղմիկ շշուկով, պարբերաբար ափերն են լցում նրա ջրերը և ճապաղ տարածումով աւաղը բանում—հսկայի կենտոնակութեան անշէջ խանդն է այն, որ տալում է միշտ մէն մի կաթիլի մէջ:

Ու սպասողական խոհեր կազմած իր լայն դէմքի վրայ, ինքնամիտումի և լուռ մտածումների խորշումները ճակատին, աչքերը յառած, անդորր է ծովը: Անդորր՝ բռնութեան այն լուիկ վարկենի պէս, երբ անբեկ և ցօղունի արձանացումը սոսկում է աղգում, երբ օդի մէջ սուսունում է մրկիկ զարհուրելի ուրակները անշշուկ սուկերի նը-

ման, և երբ մթնոլորտի խեղտիչ անշարժութիւնը գալիք փոթորիկի պայթումն է զգացնել տալիս:

Անշարժ պառկած է և ակնարկը ժայռերին է: Յոգնել է հսկան, շունչ է առնում իր լայն կարծր ելեկներով և մեծ թեքերի խուլ շշուկով...:

Այդպէս է հանդիսւմ ծովը և այդպէս նա սպասում է ներքին պիտիկ փրատին կոտակմանը, որպէս զի նորից երևի տպառածների դէմ, փոթորիկ յարուցանէ պատարների հանդէպ:

Այդպէս է նոյնպէս պահ մի լիովին կարծես մնում, ստիպի իրապէս պիտին է կազմաւում և ալիքացում ափն ժողովուրդը, որ չզմանների ճնշման և բռնակալութեան դարչանքների զլտակցութիւն ունի, այլև զարթնումի անդուսող տենչանքը...:

II

Եւ ահա հեռուն, հորիզոնի վրա երևան են գալիս մանրիկ, չիչին կոհակները վէտ-վէտ: Զրերը, տարածութեան հեռաւոր ծաղերիցն սկսած, նոր հովերի դրդումիցը յաղած, կաթիլների են ներշնչում զարթումի աղքանչանք: Երբեք ունեն, ցնցում, անհամար թմրիկների փոխած իրար ընկերանում, խոճաղալից վաղքով միմիանց ևտեղ շարում, խորքանշիւր կաթիլի շարժումն են ժողովում, մէն մի շարժման շշուկն ու շփումը ի մի ձուլում և առաջ նետում...:

Ու զանազան կողմերից գալիս են ահա արագ հաւաքւած, ահեղ շառաղիւնի սրտ դոյալքած, հսկայ մեծութեանը հասած սպառնալից, միմիկ զանգւածներ, գալիս են անդիմադրելի, հաստատ ընթացքով, փրփրա-

տէղ ու կատաղի . . . :

Զարթնել է հսկան, կնճռել է գէւորը, խոր ակօս-
ներով ճակատն է խորշմել և զայրագին շարժումներով
կռիւք վերսկսել : Մշտական, յամառ մի կռիւ, որ ան-
պատար աճեցումի փափագն է խանդալից, անկաշկանդ
ազատութեան ձգտումը անապառելի :

III

Գարիս են . . . գարիս՝ են ծաղրերը միմիանց մղող ա-
ճապարումով : Ծովի խրոխտ և մարտակոչ գետրի կնճիւ-
ներն են գրանք :

Վազմում են ջրերը՝ երար զօրեղացնող շառաչանե-
րով, շուրջը համակ՝ պատերազմական աճեցուն որտ է
հնչում. որտ, որ նետում է գէպի ժայռերը, թնդաց-
նում է ապառաժները :

Ու գողում է չրճապատում ամէն ինչ. ամերը կար-
ծես կծկում են, որպէս չափազանց ջնջն, չափազանց
արհամարհելի չրճափակեր : Ծովային բոյսերն էլ, ողևու-
րութեամբ, հովին տած իրենց գլխակները, հեռուն կար-
միր, մտրիկից կանաչ-յանկարծակի պարզուղ դրօշների պէս
ծփում են եռանդալին, ողջունում հսկայի զարթումը,
վերսկսած պատերազմը :

Ծովը սուրբի է ելել : Մարտնչողի անյողգող գամա-
ւութեամբ գնում են նրա շղթայազերծ ջրերը, մանչում են
ահեղադով, մէն մի կաթիլն այնտեղ շարժման մէջ է, շեր-
տաւոր փրփրումներով երախներ են բացել ամէն կողմից
և նրանց յետագաւ շարժումը՝ թափը ու ժգնացնելու հա-
մար բնական քաշն է, խոյացումը մեծացնելու զօրեղ
չեչար . . .

Երբ շարժում է ծովը, երբ զարթնում է նա և զայ-

րանում- ոչինչ չը կա, որ նրա ընթացքին ընդդիմանալ յան-
դգնէ : Համակ ըմբոստացումն է նա. ամենազօր, ամէն
բան տապալող, աղաղակովը վսեմ և սլօտը աննկուն բը-
րոստացում :

Եթէ պահ մի ետ է քաշում նա ամերից, խոր գէպի
ներս է գնում խոնարհ ու գետնաքարշ, կծկած և անաղ-
մակ—այդ պահը նրա սլօտին ամփոփելու և հանգստո-
ւթեան ժամն է :

Ու քանի գէպի խոր ու ներս են քաշում ջրերը
անմռունջ, այնքան մեծ ու ժգնութեամբ, այնքան բարձր
տիպացած ու կատաղի՝ գարու են նրանք քանդիչ ու ա-
ւերիչ զօրութեամբ, շղթաներ փոշխոյնող հպարտ ծնելը
ջախճախիչ դարձրած :

Այդպէս է ծովը : Տեղատու թիւն մեծութիւն՝ մա-
կընթացութիւն վիթխարութիւն է յառաջացնում :

Այդպէս է նաև պահ մի տեղի տալ, յաղթահար-
ւած և սլօտապառ այն ժողովուրդը, որ խոյացման ու ժգ-
նութեան համար պէտք տնի կազդուրելու, պէտք՝ հանդ-
չելու, սլօտը ժողովելու . . .

Ծովը հմայիչ, ծովը ծփուն և գեղածիծաղ, լուսնի
շողերի տակ դողահար ննջող մանկի գեղեցկութեան,
կոյսի երեսին ժպտող, ծովը շողջողուն—պատկերն է կեն-
սաւրախ, եռանդուն և հրապուրիչ այն ժողովուրդի, որ ա-
զատ է իր ձգտումների մէջ, ազատ՝ իր մտածութիւնների
և ազատ՝ իր թռիչքների մէջ :

Ծովը՝ մի մեծ լաթի պէս դողահար ու անկենդան,
յրտի մէջ սրորթացողի սղորմելութեամբ և քնէսծի տալ-
չութեամբ—պատկերն է ստրկութեան, ազնիւութեան և
արատների մէջ անած ու ծռենների փոխած հասարակո-

թեան, որ ճահիճներէ մէջ է որոնում իր կեանքը և շրջ-
թաններն մէջ ծխուելն է իր հեռանկարը. ժողովարդ ան-
դէտ, անճաշակ, բերտ և ստրկահոգի:

Բայց ծովը կեճուեալ, յարձակման համար ետ դաշար-
ւող, ծովը՝ տյնահեալ և ատաղի և փրփրալից երախներէից
մենչիւն արձակող, ծովը՝ զարհուրելի զանգւածով ժայռ-
երի վրա նետող — պատկերն է այն անխնայ ժողովրդի, որ
զխտակցութեան բազէներէ շնչով ծառանում է և իր իշտ-
ւանքները, արդարեւ թիւն ու ազատութիւնը կորցում, յա-
մշտակում:

Նստիք ծովի վնտ և տօրը նրանից այն՝ ամէնը, ինչ
նրա ջրերն են պատմում, ինչ ալիքներն են մոնչում:

Եսկ և ժողովարդ — երկուսն էլ միեւնոյն շաղժու մնին
ունին, միեւնոյն թափը... և միեւնոյն ապշու թիւնը:

ԱՆՏԱՌԸ ՇԱՐԺԻՌԻՍ Է...

(ԶՐՈՅՑ)

I

... Եւ այդ սքանչելի հովիտում, առատաբու զխ ջրե-
րի, կապտաակ վէս ծախկների, ծաղկաւետ բլրակների
կողերին, հին, անյիշատակ ժամանակներից ի վեր, աճել
սփռուել էր մի շքեղ, խիտ անտառ:

Կաղնին ու թեղին, լորին և բախին ճիւղ-ճիւղի միա-
ցրած, արմատներովը հողը պինտ գրկած, անհամար ճիւ-
ղաորտ թեւա՛ր, բխրատար ընձիւզներով՝ տարածուել էին
հեռաները, երկիրը բեզմնատրել, սեւ-շարարտ հողով
պարուել և ապրում էին դուռ ու ազատ՝ մեծ երկնքի
տակ, ջերմացնող արեւի լէջ, սեռցանող անձրևով ուռճա-
ցած, զովայած:

Գեռ այդ քիչ էր: Գնում էր, շաղժում անտառը,
մաղլոյում՝ բնակարանը շրջապատող քարածայրերի վրա,
ճեղքում նրա կարծրը, անցնում, պտոյտ դործում խոժոռ
ու կեճուտ կոյտերի մեջոցով, իր սերնդեան նոր շատ-
իկներով ճգնում էր մի թիւ հող խիւ շթողներ անընակ,
մի քաղ խիւ չձգել անմշակ:

Բւ անտառը շրջապատող կոյտերը ճակատին կընճ-
ռած՝ գիտում էին այդ, առամ կրճտեցնում նրա շար-
ժուն, կենսունակ գոյութեանը վրա:

Չոր, լերի ապառաժներ էին գրանը: Ոչինչ չէր բու-
նում այնտեղ՝ բացի մամուռից. ոչ մի թուշուն, ոչ մի ա-
րարած, բացի անաղղ մողեսներից: Անձրևն ու արեւը
խանձում մրկում էին նրա կողերը, քամին տեսողել ծեծ-
ում ջարդում գլուխները և նրանց գոյութիւնը միմիայն

անտառին էր օգտակար լինում.—ստուերում էր, պահպանում գինգալի ցրախը:

Այդպէս էր բնութեան մէջ՝ երկրի այդ անկիւնը: Ժայռը զայրանում էր անտառի վրա, անշարժութիւնը ատամ էր կրճատեցնում քայլող կեանքի դէմ. խակ անտառը, այն հովառն, շքեղ, սաղարթալից ծառերով անտառը աճում էր, ժպտում արեւին, հրճւում իր կեանքով, մեծանում, խառնում, գնում էր—գնում և ապառաժների դէմ կաղնիներ ցցում. նրանց ճեղքերում վարդ, ծաղիկ սփռում:

—Եւրոսում են մեզ դրանք... մռնչեց վերջապէս վիթխարի կատարը—ծաղրում են. նրանց խրաքանչիւր ժպիտը մեզ է հայհոյում:

—Ջարդենք յանդու գներին, գոռաց ժանգոտ ապառաժը. ուզում են մեր սրտերը պատռելու ելնել:

—Գրտենք հովիտը, խորհուրդ տւին մամուռ քարերը, այնտեղ հողը փախուկ է, օդն աւելի մեղմ, ջրերն առատ...

Երկար վիճեցին, երկար սպառնացին, ճահճին՝ անտառը ողորկու հրաւերը կարդալին, դալ աններին՝ ծառերը ոճնչացնելու խորհուրդը ներշնչեցին:

Իայց անտառն այն շքեղ, ամեն առաւօտ զարթնում էր մի նոր, աւելցած ու ժալ, աճում էր—գնում բեղնաւորութեան հսկա քայլերով:

Այնտեղ էր թռչունն իր երգը հնչեցնում, սախակը լուսադէմին՝ գայլալով ողջունում, կենսապարար զոխութիւնը՝ մեծ սաղարթների տակ անուշ, քաղցր բուրով, թափել մարդագետինը արեւի տակ պսպղում:

Նոյն խակ այնտեղ էր, որ փտակները ժայռերից խա-

սափելով՝ հանդիստ էին որոնում, ուրախ-զարթ խոխովում, խրաքանչիւր ծառի, բնձիւղի արմատը գզւում...

Այդ արդէն անտաների էր քարոթայութիւնը դաժան կոյտի համար: Ամեն ինչ, — ծաղիկ, ջուր, նոյն խակ—մոզէսն ու մամուռ՝ կռանում էին դէպի անտառը. կարծես խառնափում էին ժայռերից, ուզում էին դնալ ապրելու թարմ կանաչներում, զով ստերների, դալար ճիւղաւորութեան տակ:

Վիթաբի կատարը դողում էր զայրոյթից, ճահճի մի կողմից ճգնում էր իր զաղիր բորոսը անտառին հասցնել, դաղանները մի այլ կողմից փորձեցին նոր բնձիւղները արբորել, ջարդել...

Ու ամեն ինչ, ամեն անարդ ոյժ ի մի դուրսբաժ՝ մտածեցին վերջապէս կասեցնել շարժուղ կեանքի բնութայրը:

Ու յաջողեցան:

Ինքը անտառը, իրերի բերնամբ, դուցէ և իր չարաբախտ դիրքի պատճառով, և կոտ, ո՛վ գիտէ, անտեր ներքին դուռաճան երկպառակութեամբ՝ թուլացաւ, ջլատւեց և ժայռ ու դաղանի, ճահճի, զեռունի կերակուր եղաւ:

Եկաւ աշնանային ժանդ տխուր եղանակը. բարձրացան խորշակներ, ժայռերը իրանց մէջ կուտակած՝ ջրերը բաց թողին, դաղանները կատաղի ոյժով բանակ կաղմեցին, ճահճի մեծցաւ, բորոս-դեռունով մծանցաւ կեանքին...

Յետո, հովերը ծառերին միմիեանց դէմ հանեցին, զարկին, ծեծեցին, ճիւղը ճիւղով ջարդեցին, արմատները բացին, թուլացրին, կաղնուն յորնու վրա տապալեցին, բոխին՝ հացնու տակը ճգմեցին...

1720 151

234 654

Եւ երբ քարաժայռերը չար քրքիչներով այդ աւերը ողջունեցին, վիթխարի կատարը ցնցւեց, դարձաւ լերկ ապառաժներին ու գոչեց ահեղ .

— Յառաջ, ժամանակն է այժմ վերջ տալու այդ ատելի, շարժուող կեանքին! . . .

Եւ ահա մէկէն դղրդաց գետինը, լեռ ու ապառաժ ցնցւեց-օրօրեց, քար ու քարաժայռ շարժւեց-սատանւեց, մեծ որոտումով ոստնեց, կատարը ծուխ-բոց արձակեց, մոխիր, խանձող ու այրող կրակ դուրս ժայթքեց և այդ բոլորը, ահաւոր դանդաղութեամբ, թանձր խաւարի մէջ իջաւ, անտառի վրա ընկաւ, տակովն արաւ ծառ ու ճիւղ, ծաղիկ և ընձիւղ : Զարդեց, տրորեց, մրկեց ու ձածկեց նրան քարի կոյտերի, փոշու, հողի, տիղմ ու աւաղի մէջ . . .

Թռչունները ահաբեկ՝ փախան, հեռացան ուրախ կարկուտով հոսող ջրերի կամ ցամաքեցյան և կամ՝ ճապաղ փախուստով՝ շտապեցին գետնի խորքը ապաստանիլ :

Այլ ևս ոչ մի սուեր . զովութեանը յաջորդեց չորանապատը . քարոտ, ամօյի, արևի տակ տառապող աւելութիւնը գրաւեց ամբողջ հովիտը :

Լճակները յուզած՝ ջանացին կռիւ մղել, ծեծել, հեռացնել գլխուղ ժայռերի, մարել կատարի հոսանքաւ կրակը, և, մինչև այդ խաղաղ ժպտող ջրերը, անընդհատ կռիւի երան ապառաժների դէմ, ճգնեցին փչրել նրանց կողերը, ոյժ տալն լղելով. մաշելու նրանց կաշտներկայութիւնը, բալց չարագէժ ժայռերը աւելի խորը մըղւելով՝ իրանց տակ մեռցրին, ոչնչացրին ամեն գալարիք, ամեն կեանք կամ շարժողութիւն . . .

Այդպէս էր ահա, որ անտառն այն չքեղ՝ սրբուկ ժայռերի ոյժի տակ : Այդպէս էր ահա, որ այն սրանչե-

լի հովիտը սեռ ու ահաւոր քարերի անապատ դարձաւ, ծովակների շուրջը քարերի շղթաներով կաշկանդւեցաւ և չրջակա ծաղկաւետ բլուրների վրայ չոր ամայութիւնը եկաւ, բնակւեցաւ . . .

Եւ այդ դեռ բաւ չէր՝ ճահիճն էլ միւս կողմից մօտեցաւ, դիմադրելու ոյժ չունեցող անտառի կուրծքը մտաւ, եղած ծառերին իր դարչ բորբոսով պատեց, զեռունների և գորտերի ձայներով ամեն թռչուն ու սոխակ հանեց, դուրս նետեց :

Վարդը մեռաւ բորբոսից, ընձիւղները արմատիւ, տխուր շաքիւրով, քարերի ճեղքերում իրանց գերեզմանք գտան, և, մշտադալար, թարմ կանաչութեանը՝ յաջորդեց տիղմով ու բորբոսով կանաչած՝ հոտած մի ճահիճ :

Եկան նաև դազանները : Խմբովին եկան : Զարդեցին, փչրեցին, ոսնատակ առին, ամեն ինչ տրորեցին և հովասուն փայրերը չոր խուլներին առգարեղ շինեցին, ուր այնուհետև գայլերն էին միայն ոռնում, բորենիներ թափառում և խոզերը՝ հողը քրքրում . . .

Անտառը յաղթւել էր, ընկճւել-ոչնչացել, և գեղեցիկ հովիտը լերկ անապատի փոխւել . . .

II

Երկա՛ր, անհաշիւ երկար տարիներ տօնեցին ժայռերն իրանց յաղթութիւնը, փայլեց ճահիճը՝ իր տիրապետութիւնը, տրորեցին դազանները՝ իրանց անկիւնը :

Երկա՛ր, անհաշիւ տարիներ սուրաց աւազախառն քամին հովտի վրայով, ծովակները ալեկոծեցին իրանց ատերը, մռնչացին, լացին, փչրեցին քարերի չրջանակի դէմ :

Նրկա՛ր, անհաշիւ տարիներ մտքներ ու օճեր աղ-
տատեցին հովիտը իրանց զգուշի երգերով:

Արեւը խանձեց, անձրեւը ծեծեց, աւաղը շերտեր
կաղմեց, ճգնեց անցեալից ո՛չ մի հետք չթողնել, և ա-
մեն ոք կարծում էր որ անտառը վերջնականապէս մեռել
ոչնչացել էր ու այլ ևս չպիտի կարողանար շարշուել:

Սակայն այդպէս չեղաւ:

Լեռնային երկրներում, նոյն խոկ ամենակարծր դրա-
նիտային աշխարհներում, յաճախ տեղիէ են ունենում այն-
պիսի դէպքեր, որ նոյն խոկ ընտթեան տարօրէն երե-
ւոյթների վարժ անձը մնումէ ապշած:

Ջրերից, բուսականութիւնից հեռու, միապաղաղ
խոշոր ժայռերի մի ամենաշնչին ճեղքը մտնելով, անձ-
րեւի կաթիլներից սնունդ ստացած, տարիներով խուլ ուշ-
խատանքից յետո, սակաւ առ սակաւ կարծր ճեղքում
և վեր են պարզում այնպիսի ոյժով մեծամեծ ծառեր,
որ կատարեալապէս անհասկանալի է մնում թէ ո՞ր աստի-
ճան հսկայ ոյժ էր պէտք այդ բոլորն անել կարողանալու
համար:

Բուսական աճեցողութեան ոյժը, յիրտի, եթէ նա
գոյութիւն ունի նոյն խոկ փոքրիկ սաղմերով, ո՛չ միայն չէ
մեռնում, այլ ոչինչ, բացարձակ ոչինչ չէ կարող ճնշել
նրան, ժամանակի ընթացքում փշրել-ծակելու ամեն ար-
դէւը, բարձր պարզելու իր ճիւղաորութիւնը և իր բեղմ-
նաւոր սերնդեան պատանդան շինելու լեռ ու ապա-
ռած...

Սակայն յաղթողներից ոչ մէկը չի գիտեր այդ: Ո՛չ
այն վիթխարի կատարը, որ ծախու կրակով միկեց ա-
մեն ինչ և կարծեծ մեռցնել անտառը, որ քար—ապա-
ռածով փշրեց ամեն ընձիւղ և մտածեց ոչնչացնել շար-

ժումը. ո՛չ ճահիճը գիտէր, որ բորբոս-գեռունով պատեց
անտառը և ջանաց փտութիւնով կանգնեցնել կեանքը,
և ոչ էլ դադանները գիտէին, որո՞ք տրորեցին ամեն ծառ
և յուսացին անապատ շինել կեանքի փոխարէն:

Իայց հէնց վիթխարի կատարի մօտիւրն ու կրակը.
միացած ճահճի սիւռած փտութեան, դադանների տըր-
որած, խռիւ դարցրած տերեւների հետ— խնամեցին, ա-
մեն վտանգներից ազատ պահեցին մեռնող անտառի ա-
ճողութեան ոյժը և երկար, շատ երկար ժամանակներից
յետո, ապշութեամբ զգացին, որ այնտեղ — խորքերում,
քարերի տակ, ժայռերի թողած փոքրիկ ճեղքերի մէջ,
ճահճի կուտած փտութեան խտերում՝ կատարում էր մի
նոր բան:

Չնչին, փոխ և փոքրիկ արարածներ այս այն կաղմից
գլուխ էին դուրս պարզում, ամենափոքր կաթիլից սնան-
ւում, ստերից զոլա՛ում և նուրբ կանաչութեամբ անա-
պատը կենդանացնում...

— Ի՞նչ է այն, դուք ապշութեամբ լերկ ապառածը.
կարծես կանաչ բաներ են լոյս ընկնում:

— Ոչինչ բան, քիչաց կատարը. ճգմեցէ՛ք կամ ան-
ուշագիւր թողէք:

— Թող աճեն, ի՞նչ կայ. ասացին քարերը. մեզ հո-
վանաւորում են, զարդարում միայն: Ի՞նչ են այդ չնչին
արարածները, որ մեզ ուշագրութեան առարկա դառ-
նան...

Ու թողին: Ժպտալ դէմքին՝ ժայռերը գիտում էին
փոքրիկ արարածների բազմանալը, ճահիճը մինչև խոկ ու-
րախացաւ, որ ինքն էլ բուսցնելու ընդունակ է. խոկ
դադանները արհամարութեամբ անցնում էին նրանց կող-
քով:

—Յիւմար բաներ են, թողէք աճեն որքան կուզեն! . . .
Եւ աճեցին, բարձրացան, արմատները խորը մղեցին, լուռ, առանց յղմուկի պարզեցան ամեն ողորմութեամբ, ժայռերի տակ մտան, ճեղքերից, խորշերից դուրս գտաւ պարզեցին, յետո մէկէն, բռն մղումով այնպէս առաջ գնացին, որ ինչքան քար կար՝ ճեղքեց, ինչքան արագած՝ երկու կտոր եղաւ . . .

Անտառը ժարժում էր:

Գարնանային անձրևներէջ յետո եկան հիւթայից, աճեցնող օրերը. մանր ճիւղաւորութիւնները գտաւ պարզեցին ու ժողովութեամբ, որ նստները հսկա սլոյթով դէն գլորեցին իրանց ճնշող քարերը, ապա սուելով փշրութեցին, գրեթէ հող շինեցին ապառաժները, ճահիճը տեղի տաւ ահարեկ, դաղանները սոսկումով ծաքաշեցին նոր ծառերի գտաւ պարզած փշերի տալով, հովիտը մէկէն կենդանացաւ, առանները հոսեցին, ծովակները՝ ժայռերին ծեծելով, տակը վորելով՝ փլեցրին ու ջրով ծածկեցին . . .

Եւ այս ամենը այնքան արագութեամբ կատարեց ու մեծցաւ այնուհետեւ, որ վիթխարի կատարը սոսկումից կձկեց. ժայռեր, ջարդած՝ շտապեցին թաղնելու ահող խտրելու տակ, գողանները առանց ետ նայելու՝ գտաւ թռան հովիտից, ճահիճը սկսած իր վերջին բորբոսը տարաւ կձկձկելու հետաւոր ժայռերի անորոտում:

Այնուհետեւ այլ եւս անհնար դարձաւ շարժուող անտառի առաջն առնելը:

Իւրաքանչիւր ծառ, իւրաքանչիւր թուփ եւ ծաղիկ իր բառի ընձիւղներ արձակեց ամեն ողորմութեամբ. կազմին, յորին, բոխին, հացենին դէն շղորակեցին իրանց նեղող քարերը, ծակեցին անցան ժայռերը. սոսկաւոր

առին, իրանց արմատների իւրաքանչիւր թելով փշրակեցին — հող շինեցին նրանց եւ այնպէս, որ շատ տարիներ առաջ գողաններ էին ունեւում, գորտն էր կախում, մողեսը թափառում — այժմ բաղնաթիւ վտակներ, աւելի առաւ քան առաջ, եկան սուղեւ ծառ ու ծառաստան, վարդ ու ծաղիկներ:

Այնտեղ, որ չոր անապատը աւաղն էր սղորտում օդի մէջ, այժմ ծառերի տերեւներն էին սօսափում եւ ճիւղերի միջէջ թռչուններ էին դալլալում:

Այնտեղ, որ քամին սուրալով խանձում էր ամեն բոյս, այժմ թաղում դալլա թռչուն մէջ աճում էին շատ անտառ նարգիզը, պուսն ու մանիշակը:

Այնտեղ, որ ժայռերն իրանց յաղթանակն էին սօսում, ճահիճն իր դաղիր բորբոսը հոսեցնում, դաղանն իր ստամոքսով կարտում, անցնում — այժմ սեւ հող էր դոյանում, խիտ, կենդանի, շարժուն անտառի մէջ տարած ծովին էր պարզում եւ կենսաբան ժպտում էր, ժպտում խնդալին, աճելով աւելի բարձր, աւելի սլոյթեղ, քան ամեն ծառ կամ կրակ յայտադ կատար . . .

Անտառը դարձեալ շարժում էր. աճողութեան սլոյթը յաղթել էր. սլինչ էր կարողացել անհետացնել նրան, ո՛չ ժայռ, ո՛չ ճահիճ եւ ո՛չ գողաններ . . .

Եւ այժմ, այդ սքանչելի հովիտում, սոսկաւոր ջրերի, կապտաակ վէս ծովակների, ծաղկաւոր բլրակների կողերին, հին, անյիշատակ ժամանակներից ի վեր ահող անտառը դարձեալ իր հողն է բռնել, դարձեալ ճիւղ-ճիւղի միացրած, արմատներովը հողը պինդ գրկած, անհամար ճիւղաւորութեամբ տարածում է հեռուները եւ ճգնում է մի թեւ իսկ չթողնել անբնակ, մի քայլ իսկ անմշակ:

Այդպէս է լինում: Լեռնային երկրներում, նոյն իսկ
գրանիտային աշխարհներում յաճախ տեղի են ունենում
այնպիսի դէպքեր, որ նոյն իսկ բնութեան տարօրէն երե-
ւոյթների վարժ անձը մնում է ապշած: . . .

(ՍԵՌՆՈՂՆԵՐԸ ԲԱՐԵՒՈՒՄ ԵՆ ԶԵՉ' . . .)

I

Ապահովութեան մէջ ապրող բարեկամ!

Զի անցնիլ մի քանի օր և այստեղ էլ, ինչպէս մեր
սիրուն երկրի ամեն մի անկիւն կողողի մեր արինով: Գեռ
դիակները սփռող կրկինն փողոցներին, մեր շքեղ հայրե-
նիքի երկինքը կը սեանա սպառնների բազմութիւնից և
օդը կը լեցի նրանց կուռացով:

Որ կողմը դառնաս՝ աւերակ եւ տեսնելու, որ տունը
ւանդա՝ բռնաբարած ու ձգած աղջիկ, գեանատարած
մայրեր, գլուխները սիւնների վրայ ջախջախած մանուկ-
ներ եւ տեսնելու և գերեզմաններ, գերեզմաններ:

Ես էլ, բոլոր ազգականներդ, ծանօթներդ — մինչև
յեախի՜ր՝ մեռնելու ենք սահմանած և քեզ բարեւ ունինք
պանդախտ եղբայր, որ գուցէ գեռ չատ ապրես, չուտով
գաս մեր գերեզմաններին այցելելու և նրանց վրա կանգ-
նած՝ հայրենիքիդ օղբը երգես:

Յոյս չունի՜ր ապրելու, ո՛չ: Փաղաքի մէջ անցած —
գարձածն իսկ ապացուցանում է, որ բոլորիս կոտորելու
են:

Որքան՝ բառնալով եմ՝ դրամ այս բոլորը և դու
արդեօք տառնալով եմ մի չէ՞ որ այս կրկնում, երեքկում
նկարագրալով թիւնից էլի՜ մէկը պիտի կարդաս:

Զոյս օր առաջ սկսեց. ե՛րբ պիտի պայթի՜ չըգի-
տեմ, այսօր, մի՞ ժամից, գուցէ այս լուսինս:

Մի քանի օրէ արդէն, որ շրջակա քաղաքից հասած
կոտորածների լուսերը գրգռել են բոլորի՜ ջղերը, լարել՝
ու մի թեթեւ ազմուկ բառական է ամենքին զարհուրեց-

ներու :

Պիտի տեսնէիր ստեղծումը, երբ շուկայի մէջ լուր տա-
րածւեց, թէ վաճառական վաճանին մի թուրք՝ դաշոյնի
հինգ հարածով, փութել էր գետին :

Շուկայի մի ծայրից դէպի միւսը կարծես մի ուրա-
գան սահեց : Աղմուկ, շիտթ, փախչողներ

Որոտումով փակւել էին խանութների տախտակեա
փեղկերը, շատերը խելք կորցրածի պէս թողնում էին ա-
մեն ինչ—խանութ, գլխարկ, կոշիկ և վաղում էին գէ-
պի տուն

Պահ մի ևս, շուկան դատարկ էր, ամային, բայց, իսկ
փողոցներում վաղուդ-վաղուդի :

Եւ լուրեր հետզհետէ մեծացող, երբեմն այլանդակ :

Որպէս թէ սպանել են ո՛չ միայն վաճանին, այլև շատ
անցորդ հայերի, որպէս թէ թուրքերը խուլ առ խումբ
փողոցների ծայրում կանգնած, դաշտում են կամ դըն-
դակահար անում բոլորին

Հաւուքւել եւք եկեղեցու բակը : Ամենաապահով տե-
ղըն է : Ահա լցւում է մատուր, խուց և դպրոցների սեն-
եակները : Կին, աղա, ծեր՝ ճշում են, լալիս, ողբում : Որն
իր ամուսինն է փնտռում, մէկը՝ իր սրգին, միւսն՝ իր եղ-
բային որոնում :

Մի նշանած աղջիկ էլ, բնկել է սենեակից-սենեակ,
բակից-բակ ու մի կողմ թողած ամօթխածոթխելը, խե-
լակորոյս՝ իր սիրելուն է որոնում :

— Վահան, վահան ! ձայնում է նա սրտաճակիկ, ա-
ղիւղորմ :

Սիրտս սեղմում է : Ի՞նչ վահան է այդ :

Մէկը, որ սոսկումից կծկւել էր մի տեղ, կանչում է .

— Ի՛նչ ևս ողբում, աղջիկ վահանին սպանեցին :

Անուն դուգադիպութիւն էր թերևս, բայց մի սոս-
կալի ճիշ թուա աղջկա կրծքից և նա փութեց գետին :

Սակայն ու էր ուշք դարձնողը : Միենոյնը չէր : Աւե-
լի լաւ էր նախօրօք մեռնիլ, քան յետո ընկնիլ թուրք զին-
ւորների ձեռքը . . .

Մի ուրիշ տեղ, կուչ են եկել ահա կին ու մանուկ-
ներ միմիանց են կպել ու լալիս են :

Որպիսի՞նք լաց . . .

Եւ պառաւները, որոնք կուրծք են ձեծում, աղօթում . . .

Լուր է սլաղում, որ կոտորածն սկսւել է : Երբեմն
ականջիս են հասնում խուլ, բայց յաճախ կրկնող հրա-
յանածգութեան ձայներ :

Ջրդիտեմ երբ էր—այլևս ժամանակը դոյութիւն չու-
նէր մեզ համար—եկեղեցի մտաւ մի երիտասարդ : Նա էր որ
պատմեց, թէ պահակ զինուորները սպանել են վահա-
նին : Սպանող թուրքին տարել են պալատ և այն տեղ
յայտնել, որ սպանած մահմետականին խել են անստամբ
գեաւորների ձեռքից : Մահմետականին այդ ժամանակ
ամեն կողմից սկսում են դռալ .

— Մահ գեաւորներին :

Եւ շուկայի վրա էին յարձակւել :

Մենք որ գիշերն ամբողջ անցկացրինք եկեղեցու մէջ,
մօտ 3—400 հոգի, անօթի, անծածկոյ, վախից կիսամեռ,
դրեթէ անդէն—առաւօտեան միայն իւնացանք, որ շուկան
կատարելապէս թալանել են :

Գրեթէ ոչ ոք չաղաղակեց : Մեռելային դռնատու-
թիւն պատեց բոլորին : Կթոտեցին ոտքեր և շատերն ըս-
կսեցին ծնկերը ծեծելով՝ լալ :

Լսում էին հառաչներ միայն : Տեսնում էին կոյտ-
կոյտ, փոթորկից ջարդւած հօտի պէս միմիանց կոթնած ,

դեանի վրա փռւած . անկիւններում կծկւած , անպատակ
թափւած , անխտ հայացքով նայող ծերեր , մանուկներ ,
կանայք . . .

II

Կէսօրն անցել է :

Մեղնից շատերին յաջողեց տուն գնալ , պաշար ու
ծածկոյ բերել :

Քաղաքում տիրում է մի մեռելային ծանր , ճնշող
լռութիւն : Անցողաբձ գրեթէ չիկա : Շատերը դեռ մի-
նում են իրանց աների մառաններում թաղնաւած , ինք
խորշերում պահւած :

Մերանիսը յոյս են տաւում որ չտան գն անցել է , որ
փախորիկը վերջացել է :

Բայց խորին լռութիւնը աւելի սարսափ է ազդում :

Այդ լռութիւնը՝ փչրող փոթորիկի նախընթացն էր :

Այդպէս է լինում մի րոպէ , երբ հետեւում է կոր-
ծանիչ հեղեղը , աւերիչ ուրագանք : Այդպէս է լի-
նում այն րոպէն , որից յետո ամբողջ օրոտնդատ գոռում
են և կայծակը հրային գծերով պատում էր օդը , սակեղոյն
սկիւններ է ցրում եթերի մէջ . . .

Այդպէս է լինում այն րոպէին , որից յետո ճրագը
բոցափայլում է ու հանգում , մի ունողն աղաղակում է և
յառիտեան ննջում . . .

Եւ արգարե , մի խուլ դղրդոյ , կոհակաձև ցնցեց
օդն ու խուժեց դէպի մեզ : Մի աղմուկ , որ դուրս գա-
լով հաղարտոր օռնացողների կոկորդից , անցնում էր փո-
ղոցներ , գողացնում ումեն ինչ , շարժում ծառեր , ցնցում
դեաներ . . . Մի յարատե . գայլային օռնաց միշտ մեծացող ,
հեղահեղ մտնեցող :

Լուռւմ էին նաև թմբուկների ձայներ : Պայծառ քա-
ղաքից դուրս բանալած զնչուները իրենց թմբուկներով
պար էին սարքել քաղաքի հրապարակում :

Եւ դրան հետեւում էին փչրող , շարժող դռների
ձայներ , կայքիների թնդիւն , աների մէջ մորթողների
սուր , աղելարչ ու կծու թեւերն օդը քեղբայր ճիչեր ,
թաղանոջների յաղթական , խռտաւ կանչեր . . .

Գալին էին :

Մի րոպէ ոչ օք մեղանից չրկարողացաւ մի բան ար-
տասանել : Գաղարից ամեն հառույ , ամեն ողբ :

Ռեքի թռան բոլորը՝ զսպանակաւ որ դրծիքի պէս
ոտններով լարեցին ջղեր , ակնապիշ քարացան հայեացք-
ներ . . .

Յետո , ա՛հ , յետո . . . Մի խառնաշփոթ , ի ժխոր . . .

— Տղերք , գային են , լուեց յանկարծ մի երիտասար-
դի ուժգին ձայն , մի թէ թողնելու ենք որ ոչխարի պէս
մերթն մեղ :

— Մեռները քաջերի նման . . . ձայնեց մի ուրիշը :

— Ձէնք , դէնք . . .

— Դուրս յարձակւենք . . .

Եւ սչինչ չէր որոշւում :

Առաձին ձայն տուող բակ դուրս եկաւ , րոպէապէս
բոլորս կիտեցինք նրա շուրջը՝ մեր գէնքերը զննելիք ,
յետո խմբերի բաժանեցանք և դուրս թռանք բակից :

Ամեն կողմից հասնում էին նոր փախտականներ և
բարերախտաբար՝ զինւած :

— Մինչև վերջին շունչը , աղերք . . . գոչոց գլխաւորը :

— Անձնատուր չլինիք , ոտած մի ուրիշը , միեւնյն
է , մեղ ողջ չեն թողնիլ ոչ մի հանգամանքում :

Ահա և խաժանի , յարձակուող գայլերի ձայրը :

Ի՞նչ խոսիմք :

Առջևից ու մէջտեղից երևում էին զինուորներ , բայց անկանոն կանգնած . քիւրդ ու թուրք ամբարձր զինւած էր ամեն տեսակ զէնքով :

Ազադակում էին , որքան ձայն ունէին . և կանայք , թմբուկներ ձեռքերին՝ պար էին բռնել , ուստատում ու գրգռում իրենց վայրենի ամուսիններին . . .

Չարհուրելի էր . երբէք այդպիսի կատաղի , գաղանային ամբոխ չես կարող երևակայել :

Վայրում էին միշտ օռնուրով , հանդիպածին՝ տապալում , մորթում : Եթէ տուն էր , դուռը ջարդում կայինի հարածներով , ներս էին խուժում , մի բալէի մէջ տունը մերկացնում , քանդում , աւերակ դարձնում ու անցնում . .

Կարծես մարեմներ լինէին , որ մի անգամ իջնելով՝ ամբողջ արտեր են ոչնչացնում :

Սակայն մեր գնտակները կանգնեցրին նրանց .

Բոլորս միասին կրակ տեղացիք նրանց վրա :

Ձին որները փորձեցին խաբել , պատասխանել մեզ , բայց խառնուցին : Կատաղի խոսիանի յախժական օռնոցը փոխեց ճիչերի . թմբուկները ընկան , կանայք ետ վախան , հրեցին , հրմշակեցին , ու մի խառնիճազաղնճ , զգուշի խառնուրդով՝ ցրեցին . . .

Այո՛ , բարեկամ , ցրեցինք 40000-ից աւելի մի խուժանի , որ մեր արեւն էր ուղում , մեր ինչքը , մեր պատիւը : Յրեցինք մեր չնչին զէնքերով :

Ահ , եթէ աւելին ունենայինք . . .

Քաջ ընկերներս . . . : Պէտք էր տեսնել թէ ինչպէս սիրտ առած մտան աների մէջ , լուսամտներից կրակ ու սուր ինչ սկսեցին տեղալ գայլերի վրա , ջարդել ու փշրել , հարածել ու ցրել : Ես էլ էի կրակում , անդադար

հրացանում , և ո՛չ մինը չէր վրիպում , ո՛չ մինը :

Բայց ի՞նչ կարող եմք անել մեր այս խղճալի զէնքերով , գնդակների ու վառօդի չնչին պաշարով , եթէ ոչ՝ միայն աւերացնել արեւնարբունիքու կատաղութիւնը :

Եւ չի անցել մի օր , դուցէ մի քանի ժամ , ու կը դան նրանք զինւած պետութեան տւած զէնքերով , կը դա զինուորական ոյժ՝ թիգանօթներով , ու մեզ կ'սպանեն , մեզնից մինչև յետինը կը մորթեն . . .

Ձեզ խում ալլեա , թէ քանի ժամ կեանք ունիմ . . .

III

Դեռ ապրում եմ :

Ապրե՛լ ես դու այսպէս , բարեկամ , կանդնած ծխացող , արխաշաղախ աւերակների կոյտի , հառաչող փերերի մէջ տառապող-տապրող ազդակներով , ծնողներով , բարեկամներով , գիւղերի , փոյղ տների , սարսափից ազլած , վախից՝ քրքրիլ արձակող կանանց , իրենց կորցրած , երեխայի պէս լացող , հեկեկող տղամարդերի մէջտեղ . . .

Ապրե՛լ ես դու երբէք այսպէս՝ կանդնած մի քանի խումբ գունաթափ բայց անյողդօղդ երիտասարդների հետ , ողի ի բռին , գիտազից ու պատրաստ մեռնելու , զոհելու իրենց կեանքը . . .

Եւ սուլում են ահա գլխիս չորս կողմից թշնամի արձակած զնդակները , տկամն խղայնում են շրջապատիս շփոթն ու լացը , թշնամի օռնոցն ու հայհոյանքը :

Առաջին ժամին կորցրել էին ինձ : Հրացանս պարտըւում էր անօդուս կամ առանց նպատակի . նայում էի առանց տեսնելու , լսում էի՝ առանց տկանջ զննելու :

Այնչէս չէի հասկանում: Տեսնում էի, որ շրջապատում ընկնում էին ծանօթներս ու բարեկամներս և գալարում, տանջում: Դիմացից նայեալ:

Մի վարկեան, ձայների գաղարան և տիրող կարճատև լուսթեան չէջ, ականջիս հասան վիրաւորեալների հառաչներ... ապա՝ հեռուոր, անթիւ ամբոխի օւնոցները և գետի տխուր միատեսակ խշշոյր...

Առաջին ժամից յետոս սակայն, մի տնտակ սթափան մէջ գտա ինձ: Եւ ականջ դրի:

— Տղերք, քաջ և զէք... հասկացա մեր գլխաւորը որտաղորդ ձայնը կրակեցէք, սղոյղը անձնատուր չըլինէր:

Եւ պայթում էին հրացաններ, կրակ ժաթքում: Տար ծախը ծածկում է մի յապէ՝ ամեն ինչ, յետոս ջրում է հետզհետէ նորից երեւոյ՝ ու մ'ստեղծող զին սրների տինների շարքը:

Զինւորներ ևն, այլ, շարքով կանգնած, լեցնում են հրացանները, միասին բարձրացնում... Թնդում է ապա մի տհեզ ձայն և մեր դռների ու լուսամուտների վրա ցընցումներ են տեղի ունենում, փշրածքներ, ահագին ճեղքածներ լուսում են ճիւղեր, ազաղակներ...

Ու սրբան տեւց այդ — չրգիտում:

Յանկարծ եկող զինւորների շարքը կանգ է առնում. իր ետեւից լուսում են էլի օւնոյներ, երևան է գալիս թուրք ամբոխը կատաղի, դուրս եկած թարանած տներից. քաշ է տալիս իր հետ տանիք, հագնելիք դորդ, վերմակ... աղջիկներ, ծերունիներ, մայրեր...

Ահա, մշտնի պէս աչքիս տուչ ևն գալիս ու շաթափ, ստեղծող ջրած՝ մատահաս աղջիկ ու կանայք, փայլող քիւրդերի բազուկների մէջ ու շաթափ ծերունիների աչեզարդ գլուխները, սրտեք խեղդած գաղան թուրքերի

թեւերով՝ քարշ են տալիս իրենց մարմինը փողոցի փողոս մէջ և մանուկներ, որոնք ճշում են, իրենց թաթիկները պարզում:

Մայրիկ, մայրիկ...

Էլ ոչինչ չեմ տեսնում:

Հրացանածգութիւնը գաղարել է. ընդհանուր քարացում է տիրել. թշնամին յառաջանում է դէպի մեզ:

Մեր ծնողները, մեր կանայք ու մանուկները նրանց տուչեց քշում են և մեր ինքնապաշտպանութեան համար արձակող հրացանների առաջը բերում:

Ահ վատերը... Սախարում են մեզ մեր ձեռքսփն ըստանել մեր քոյրերին, մեր մայրերին ու դուստներին:

Զէնքերնիս ցած են իջնում, բազուկնիս թուլանում: Բայց ահա գլխաւորը, որ յանկարծ ցցում է իր երկար, խրոխտ հասակը և գունաթափ ձայնում:

— Տղերք, այդ ինչ է, վարանում էք. չէ որ եթէ կենդանի մնան դրանք, միւսնայն է զոհ են դնալու այդ գաղանների կրքերին և սրերին... Յառաջ, կրակեցէք, թող մեռնեն գոնէ պատուաւոր մահով...

Ու բարձրացրեց հրացանը, նշան արաւ, կրակեց...

Մի ծեր կին էր, որ գնդակն առաւ, շարժեց ձեռքերը, նայեց իր զարկողին և մեռաւ:

Մայրն էր:

Գաղանները սարսափահար՝ կանգ առան. բնազդմամբ խնայան, որ որդին մօրը սպանեց:

Այդ հսկայական սպանութեան առաջ՝ աղջեցին նըրանք, վախեցան, սկսեցին ետ քաշուի:

Բայց երկար չըտեւեց այդ:

Անշուշտ շատ չեն կարող լինել այդպիսի անսիրտներ. — մտածում էին նրանք:

Բայց սխալում էին :

Բոլորս բարձրացրինք հրացաններս :

Ծերունի կինը, ընկած փոշու մէջ, մեր դրօշն էր դաձել

— Կրակ... որոտաց գլխաւորը խաւոտ ձայնով—

մայրս էր, որ սպանեցի... Կրակ, թող մեռնեն բոլորն էլ .

Ու գունաթափ էր՝ որպէս մահ :

Ահա այդ լուրերն էր, որ աչքս յանկարծ ընկաւ Վի
քիւրգի բազուկների վրա . քարշ եկող կնոջ գէմքին :

Կինս էր :

Բարձրացրել էի հրացանս . ետ չըքաշեցի . աչքերս մի-
այն փակեցի և կրակեցի :

Ու երբ բացի, կինս ընկած էր և քիւրգը թաւալում
էր նրակողքին :

Շատ հեռու չէին . ինքնամուացութեան մի լուրէի մէջ
դուրս նետեցի, երկու ոտիւնով հաւա, խլեցի կնոջս
գլխակը, բարձրացրի և ետ եկա :

Ոչ ոք չի տպաւ ինձ :

Մեռել էր : Գնդակս ծակել էր գլուխը և աչքերը սոս-
կումով ինձ էին նայում :

Յած դրի պառաւ մօրս կողքին :

— Հարող է, մայրիկ . ես սպանեցի...

Ու միացա խմբին :

Հրացանում ենք : Շատով սրերի կը գլխենք...

Ո՞վ մեզանից արգիօք կենդանի պիտի մնա...

Մնաք բարեւ, ապահովութեան մէջ ապրող բարեկամներ

Մեռնողները բարեւում են ձեզ !...

Վ. Փափազեան

37.

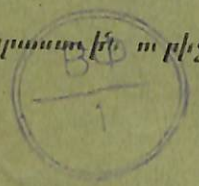
1. ԻՄԱԼԻԱՍ.— ՆԵՐԿԱ ՍՈՎԸ ՆԻ ԻՐ ՊԱՏՃՈՒՆԵՐԸ	402.	4.
2. ՍԱՀՐԱՆՏ.— ԿԱՆՈՆԱԳ. ՍՊԱՌՈՐՈՎԱԿԱՆ ԸՆԿ.	—	20
3. Վ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ.— ՊԱՏԿԱՐՆԵՐ	1	—

Հուսով լոյս կը տեսնէ

ՄԱԼԻԱՍԻ

ՅԵՇՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՅԵՂԱՓՈԹԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻ

Կը պատրաստուի միշտ աշխատող թիւներ

ԳԻՆՆ Է 1 ՂՐՇ.

891.99
Փ-31

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0369862

60035